

ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΗΜΕΡΙΝΗΣ ΚΡΙΣΕΩΣ

ΕΚ ΤΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ*

Ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ταύτης καταπτώσεως ἐγείρονται οἱ προφήται καὶ ἀναλαμβάνουν ὡς ἀπεσταλμένοι τοῦ Θεοῦ καὶ πνευματικοὶ ἡγέται τοῦ λαοῦ νὰ προλάβουν τὴν καταστροφὴν καὶ νὰ ἐπαναφέρουν τὸν λαὸν ἐκεῖ, ὁπόθεν ἐξέπεσεν, εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν τῶν πατέρων του. Οἱ προφῆται εἶναι ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ τῶν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία, παραμένουσα ἀδιάφθορος ἀπὸ τὸ περιβάλλον, ἀγωνίζεται ν' ἀπαλλάξῃ τὸν λαὸν ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ὕλης καὶ νὰ φέρῃ αὐτὸν ἐπὶ τῶν πτερύγων τῆς πρὸς τὰ ὑψηλὰ ἰδανικὰ τῶν αἰώνιων πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιῶν. Δὲν εἶναι μόνον φορεῖς καὶ ἐκπρόσωποι τῶν ἠθικοθρησκευτικῶν παραδόσεων τοῦ λαοῦ τῶν οἱ προφῆται, ἀλλὰ καὶ διαπρύσιοι κήρυκες τῆς ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης, ὅπως ἀναδιώσουν ὅλοι αἱ ἀξίαι, αἱ ἀπορρέουσαι ἐκ τῶν παραδόσεων τούτων, διότι πιστεύουν, ὅτι μόνον οὕτω θὰ σωθῇ ὁ λαὸς ἐκ τῶν καταστρεπτικῶν συνεπειῶν τῆς κρίσεως. Ἐπεδίωκον νὰ καταστήσουν σαφές καὶ συνειδητὸν εἰς τὸν Ἑβραϊκὸν λαόν, τοῦ κατήντησεν αὐτός, ὁ ἐκλεγείς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ νὰ γίνῃ φορεὺς ἀνά τὰ ἔθνη θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιῶν αἰωνοβίων, πόσον ἐξετράπη τῆς ἀποστολῆς του καὶ πῶς φέρεται τυφλῶς πρὸς τὴν δίνην καθαρῶς κοσμικῶν ἀξιῶν καὶ σωματικῶν ἀπολαύσεων, ξένων πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ του. Πρὸς τοῦτο οἱ προφῆται περιγράφουν καὶ καυτηριάζουν τὴν κρίσιν τῆς ἐποχῆς τῶν καθ' ἑλπίου τῶν τομῶν τῆς ἐκδηλώσεώς της εἰς τὰ ἄτομα καὶ τὸ κοινωνικὸν καὶ ἔθνικόν σύνολον, ἀπαριθμοῦν ἔπειτα τὰς καταστρεπτικὰς τῆς συνεπειᾶς καὶ προαναγγέλλουν ἀπὸ μέρους τοῦ Θεοῦ μὲ καταιγισμοὺς ἀπὸ «οὐαὶ» τὰς δικαίας τιμωρίας, τὰς ὁποίας ὁ Γιαχβὲ ἐπιφυλάσσει εἰς τὸν λαόν ἂν μείνῃ ἀμετανόητος, τέλος δὲ παραινούν τὸν λαόν νὰ ἐπανέλθῃ πρὸς τὰς ὑψηλὰς ἠθικοθρησκευτικὰς ἀξίας καὶ νὰ ζῆσῃ βίον σύμφωνον πρὸς αὐτὰς ἐὰν θέλῃ νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τῆς κρίσεως καὶ νὰ μὴ καταστραφῇ ὑπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ δικαίου Θεοῦ.

* Ὁ ἀλκοολισμὸς, ἡ χειραφέτησις τῶν γυναικῶν, ἡ ἀθέμιτος σχέσις

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 50

τῶν δύο φύλων, ἡ ἔκπτωσις τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, ὁ πλοῦτος καὶ ἡ χλιδή, ἡ πολυτέλεια, ἡ πλεονεξία καὶ ἡ ἀδικία, ἡ σωματεμπορία καὶ οἱ φόνοι, ἡ ἔκδοσις εἰς τὰς ἡδονὰς καὶ ἀπολαύσεις τῆς σαρκός, ἡ ἠθικὴ κατὰπτωσις τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν δικαστῶν, ἡ ἀνισότης τῆς ἰδιοκτησίας, ἡ τυραννία τοῦ κεφαλαίου καὶ ὅλαι ἐν γένει αἱ ἐκδηλώσεις μιᾶς ζωῆς, ἡ ὁποία ἐλησιμόνησε τὸ θεῖον καὶ τὴν ἠθικὴν, ἦσαν τὰ θέματα τῶν πυρίνων προφητικῶν κηρυγμάτων, οἱ στόχοι τῆς πολεμικῆς των. Τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς μιᾶς αὐτῆς ὥρας, πέραν τῆς ὁποίας δὲν μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ καταπονήσω τὴν ὑπομονὴν τοῦ ἐκλεκτοῦ μου ἀκροατηρίου, εἶναι ἐλάχιστον διὰ νὰ Σὰς παρουσιάσω ὀλόκληρον τὸ προφητικὸν κήρυγμα, ὅπως ἔχω ταξινομήσει αὐτὸ ἐπεξεργαζόμενος τὸ θέμα μου. Ἐὰν ἡ ἀνάγκη τῆς συντομίας δὲν ἦτο τόσο ἀδυσώπητος, θὰ ἄφηνα τὸ στόμα τῶν προφητῶν νὰ ὀμιλήσῃ ἐλευθέρως καὶ ἄνευ διακοπῆς ἐπὶ τῶν διαφόρων θεμάτων τῆς πολεμικῆς των, διὰ νὰ προβάλλῃ ὀλοζώντανος ἡ φυσιογνωμία των, διὰ νὰ προβληθῇ ζωηρόχρωμος ἡ εἰκὼν τῆς συγχρόνου των κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς καταπτώσεως καὶ διὰ νὰ δονηθῇ ἡ ψυχὴ σας ἀπὸ τοὺς παλμοὺς τῆς πίστεώς των εἰς τὴν ἀναπλαστικὴν δύναμιν τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιών, τὴν ἀναβίωσιν τῶν ὁποίων ἔδλεπον εἰ προφητῆται ὡς τὴν μόνην σωτηρίαν τοῦ ἔθνους των.

Χαρακτηριστικὸν τῆς κοινωνιστικῆς δράσεως τῶν προφητῶν εἶναι τοῦτο, ὅτι οὗτοι δὲν ἐθεώρουν τὰς ἀντιξόους συνθήκας, ἀλλὰ τοὺς ἀνθρώπους ὡς ὑπευθύνους καὶ ὑπαιτίους τῆς καταστάσεως. Ἡ ἀπιστία εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἡ ἀνυπακοή εἰς τὰς ἐντολάς του εἶναι, κατὰ τοὺς προφήτας ἡ αἰτία τῆς οικονομικῆς κακοδαιμονίας, τῆς κοινωνικῆς ἀναρχίας καὶ τῆς ἠθικῆς ἐκλύσεως τοῦ λαοῦ. Ὁ Ὠσηὲ συμβολίζει τὴν σχέσιν Θεοῦ καὶ λαοῦ πρὸς σχέσιν νομίμων συζύγων. Ἡ λύσις λοιπὸν τοῦ γάμου τούτου ἐξ ὑπαιτιότητος τοῦ λαοῦ ὑπῆρξε, κατὰ τοὺς προφήτας, ἡ αἰτία τῆς ἐθνικῆς καταστροφῆς καὶ τῆς δεινῆς κρίσεως, ἣτις προηγήθη. Ὁ λαός, ἀποστάς τῆς πίστεως πρὸς τὸν Θεὸν του, προῦδωκε τὴν συζυγιακὴν πίστιν καὶ ἐδάδισεν ὀπισθεν ξένων θεῶν καὶ ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τὰ τῆς ἀπίστου γυναικὸς πράξας. Μόνον ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ τήρησις τῶν ἐντολῶν του δύναται νὰ προλάβῃ τὰς καταστρεπτικὰς συνεπείας τῆς ἀποστασίας ταύτης· αὐτὴ ἦτο ἡ θαθεῖα πίστις τοῦ προφητικοῦ κηρύγματος. Δὲν ἦτο τοῦτο κενὴ θεωρητικὴ ἠθικολογία, οὐτοπιστικὸς ἰδεαλισμὸς, ἄνευ πρακτικῆς ἀξίας διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν συγχρόνων κοινωνικῶν προβλημάτων, ἀλλ' ἦτο

κήρυγμα ζωντανόν, ἀναβλύσαν ἐξ ὠρισμένων ἀναγκῶν καὶ δροσίσαν καὶ μαλάξαν ὠρισμένας πληγὰς, ἦτο κήρυγμα συγχρονισμένον μὲ παλμὸν πόνου καὶ πίστεως—πίστεως εἰς τὴν ἀναμορφωτικὴν δύναμιν τῶν ἠθικοθρησκευτικῶν ἰδανικῶν, πόνου διὰ τὴν ἐγκατάλειψίν των καὶ τὰς ἐξ αὐτῆς συμφορὰς. Δὲν ἐπίστευον οἱ προφήται, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ τοῦ λαοῦ ἀνόρθωσις καὶ εὐημερία δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ διὰ μέτρων οἰκονομικῆς φύσεως ἢ δι' ἔργων κοινωνικῆς προνοίας καὶ ἀντιλήψεως, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν. Μόνον αὐτῆς ἡ ἐπικράτησις καὶ αὐτῆς ἡ διεΐδουσις εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ δύναται, κατὰ τοὺς προφήτας, νὰ θεραπεύσῃ τὰς μεγάλας οἰκονομικὰς, κοινωνικὰς καὶ ἠθικὰς πληγὰς τοῦ λαοῦ. Δὲν ἦσαν ἐπομένως οἱ προφῆται ἀσυγχρόνιστοι ἢ ἀναχρονιστικοὶ τύποι—οὐδὲ ἦτο δυνατόν οὐδὲ θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἐξαφανίσουν ἐκ τοῦ μέσου τὰς βιοτικὰς συνθήκας τοῦ συγχρόνου των πολιτισμοῦ—ἀλλ' ἤθελον ὡς ψυχὴν τοῦ πολιτισμοῦ τούτου ζωὴν θρησκευτικὴν καὶ ζωὴν σεβομένην καὶ τηροῦσαν τὰς ἐντολάς τῆς ἠθικῆς. Σκοπὸς καὶ προσπάθειά των ἦτο νὰ καταστήσουν τὰς πνευματικὰς ἀξίας περιεχόμενον καὶ ψυχὴν καὶ ἄξονα τῆς συγχρόνου ζωῆς, τῆς συγχρόνου σκέψεως καὶ πράξεως καὶ μόνον εἰς τὴν ἀναβίωσιν καὶ ἐπικράτησιν αὐτῶν ἔβλεπον τὴν ἐγγύησιν διὰ τὴν ἐθνικὴν εὐημερίαν, ἧς ἀναγκαῖα προϋπόθεσις ἦτο ἡ ἠθικοποίησις τοῦ λαοῦ. Ἐπεδίωκον οἱ προφῆται τὴν ἐσωτερικὴν κάθαρσιν καὶ ἀνάπλασιν τοῦ λαοῦ, τὴν ἀναπροσαρμογὴν τῶν μεταβλητῶν συνθηκῶν τοῦ συγχρόνου των πολιτισμοῦ πρὸς τὰς παλαιὰς ἀναλλοιώτους καὶ αἰωνοβίους θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ τὴν διὰ τῆς ἀναπροσαρμογῆς ταύτης ἀνύψωσιν τοῦ ἀξιολογικοῦ ἐπιπέδου τῆς ἀτομικῆς καὶ ὁμαδικῆς ζωῆς. Ἐπεδίωκον οἱ προφῆται τὴν ἐξασφάλισιν τῆς γῆϊνης εὐτυχίας διὰ τῆς δυνάμεως τῆς θρησκείας. Τὴν θρησκείαν ἤθελον οἱ προφῆται ὀδηγὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς εἰς ὅλας τῆς τὰς ἐκδηλώσεις καὶ βᾶθρον τοῦ κράτους, διότι αὐτὴ μόνη παρέχει εἰς τὰ ἄτομα καὶ τὴν ὁμάδα τοὺς συντελεστάς καὶ τὰς ἐγγυήσεις τῆς πραγματικῆς των συνοχῆς καὶ εὐημερίας, τ. ἔ. τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἀγάπην, τὴν ἀλληλεγγύην.

Τοιαύτη ἦτο ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ μεγαλειώδης δρᾶσις τῶν πνευματικῶν ἡγετῶν τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ. Τὴν λύτρωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καὶ ἠθικῆς κρίσεως ἐθεώρουν δυνατὴν μόνον διὰ τῆς ἀναβιώσεως τῶν πνευματικῶν ἀξιών, τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς. Ἄλλ' αἱ παραινέσεις των ἐκηρύσσοντο εἰς ὅτα μὴ

ἀκουόντων. Ὅτι δὲ ὁ λαὸς οὗτος ἐν τέλει κατεστράφη, ὅτι ἐδιώχθη ἐκ τῆς ἐθνικῆς του ἐστίας καὶ διεσπάρη πρὸς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος ἐν μέσῳ ἄλλων τῶν φυλῶν τῆς γῆς, ἔπου ἔκτοτε παλαίει, ἄλλοτε φιλοξενούμενος, ἄλλοτε διωκόμενος, ἀλλὰ πάντοτε μὲ τὸ συναίσθημα τοῦ ξένου, χωρὶς πατρίδα ἰδικήν του, χωρὶς ἐθνικὴν ἐστίαν, μὲ τὰ δάκρυα καὶ τὸν πόνον τῆς διαρκoῦς νοσταλγίας πρὸς τὴν γῆν τῶν πατέρων του—τοῦτο τὸ βαρὺ πάθημα καὶ θανάσιμον πλῆγμα ἀποδεικνύει περιτράνωσ μὲ πόσῃ ἀκριβείαν προέβλεψαν καὶ προπεριέγραψαν τὸ κατάντημα οἱ προφῆται, πόσον δίκαιον εἶχον ἔταν διεμαρτύροντο, πόσον ἀληθῆ ἦσαν ἕσα ἔλεγον καὶ προέλεγον καὶ πόσον ἐστοίχισεν εἰς τὸν ἑβραϊκὸν λαὸν τὸ ὅτι δέν τους ἤκουσεν ἢ καὶ τους ἐδίωξε. Καὶ κατανοοῦμεν τώρα τὴν βαθεῖαν ἱστορικὴν σημασίαν τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἀπῆύθυνεν ὁ Ἰησοῦς πρὸς τὴν καρδίαν τῆς ἑβραϊκῆς ἐστίας: «Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ, ἣ ἀποκτείνουσα τοὺς προφῆτας καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους εἰς αὐτήν, πσοάνις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου ὄν τρόπον ἐπισυναγεί η ὄρνις τὰ νοσσία ἐαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας καὶ οὐκ ἠθέλησατε· ἰδοὺ ἀφίεται ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος». Τοῦ Ἰησοῦ τὸ κήρυγμα, τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπου τὸ ἔργον, τοῦ Θεοῦ ἢ ἐνάρκωσις, τοῦ Ναζωραίου ἢ σταυρώσις, ὑπῆρξεν ἢ ριζικωτέρα καὶ τελευταία προσπάθεια διδασχῆς καὶ σωφρονισμοῦ τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ· ἀφ' οὗ καὶ αὕτη ἀπέτυχε διὰ τὸν λαὸν τοῦτον, τίποτε πλέον δὲν ἠδύνατο νὰ συγκρατήσῃ τὴν καταστροφὴν του καὶ ὁ λαὸς οὗτος ἐσκορπίσθη ἔκτοτε εἰς τοὺς τέσσαρας ἀνέμους. Νομίζει κανεῖς, ὅτι ὁ Θεὸς ἠθέλησε διὰ τῆς περιπετείας ταύτης τοῦ ἑβραϊκοῦ ἔθνους νὰ διδάξῃ τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ ὀδηγεῖ τοὺς λαοὺς ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς, ὅταν περιεχόμενον καὶ ψυχὴ καὶ νεῦρα αὐτοῦ παύσῃ νὰ ἦναι ἢ πίστις πρὸς τὰς αἰωνίας θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας.

Τὸ βαρὺ τοῦτο συμπέρασμα ἀναδύεται ἀπὸ τῆς ἱστορίας ἄλλων τῶν πολιτισμῶν καὶ ἄλλων τῶν θρησκευμάτων ὡς ἀναμφισβήτητον καὶ ἀδιαφιλονείκητον ἀξίωμα, φέρον τὴν σφραγίδα ἄλλων τῶν αἰώνων καὶ ἄλλων τῶν ἐποχῶν. Ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ἠδύνατο νὰ ποτελέσῃ ἐξαιρέσειν. Περιφρονήσας τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ ἀντικαταστήσας αὐτὰς δι' ἐφημέρων ἰδανικῶν πρὸς σκοποὺς ἰδιοτελεῖς, ξένους πάσης δικαιοσύνης, ἀγάπης καὶ ἀλληλεγγύης, περιῆλθεν ἀπὸ κακοδαιμονίας εἰς κακοδαιμονίαν καὶ ἀπὸ κρίσεως εἰς κρίσιν παρ' ἄλλων τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν τὴν πρόοδον καὶ παρ' ἄλλων τῶν πρῶταπλασιασμῶν τῶν εὐκολιῶν τῆς ζωῆς. Ἡ κρίσις δὲν

ὠξύνθη διότι ἐγκατελείφθη ἡ χρυσῆ βάσις· αὐτε ἐξηφανίσθη οὔτε κὰν ὠλιγόστευσε ἐ χρυσὸς ἀπὸ τῆς γῆς. Ὁ χρυσὸς εἶναι καὶ σήμερον ἐπὶ τῆς γῆνις ἐπιφανείας ὁ αὐτὸς ὅσος ἦτο πρὸ εἰκοσι καὶ τριάκοντα καὶ πεντήκοντα καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν· δὲν ἐπέταξεν ὁ χρυσὸς εἰς τὸν Ἄρην οὔτε ἐξητρίσθη. Ἄλλ' ἀκριβῶς εἰς τὰς χώρας ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι εἰς τὰ ὑπόγεια τῶν Τραπεζῶν των ἔχουν περισυλλέξει καὶ ἐναποθηκεύσει εἰς ράβδους τὸν χρυσὸν τῆς γῆς, ἀκριβῶς εἰς τὰς χώρας ἐκείνας ἢ περιπέτεια τῆς κρίσεως εἶναι δραματικὴ καὶ αἱ καταστρεπτικαὶ τῆς συνέπειαι ἀνυπολόγιστοι εἰς ἔντασιν καὶ ἔκτασιν. Ἄλλὰ καὶ διὰ τοῦτο, ἀκριβῶς εἰς τὰς χώρας αὐτὰς ἐδημιουργήθη ἡ συνείδησις, ὅτι οὔτε ἡ χρυσῆ βάσις σώζει τοὺς λαοὺς οὔτε ἡ ἐγκατάλειψις τῆς τοὺς καταστρέφει. Τοὺς λαοὺς σώζει ἡ ἠθικὴ χρυσῆ βάσις καὶ τοὺς καταστρέφει ἡ σῆψις καὶ ἡ ἀποσύνθεσις. Αἱ καταστρεπτικαὶ συνέπειαι τῆς κρίσεως εἶναι συμπτώματα νόσου, τῆς ὁποίας τὰ αἷτια εἶναι βαθυτέρα. Αὐτὸ ἤρχισε νὰ γίνεται εἰς τοὺς λαοὺς συνειδητὸν ἀπὸ τῆς ἐπαύριον τοῦ μεγάλου πολέμου—δι' ὃ καὶ οἱ λαοὶ ἐπιδιώκουν σήμερον τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἀποκατάστασιν τῆς ἠθικῆς τάξεως διὰ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν πνευματικῶν ἀνθρωπιστικῶν ἀξιών ἐπὶ τοῦ βάθρου τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς. Κατενόησε πλέον—εὐτυχῶς, ἐγκαίρως ἀκόμη—ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς, ὅτι δὲν δύναται νὰ ζήσῃ ἄνευ θρησκείας καὶ ἔξω τῶν ὑπ' αὐτῆς διαγραφομένων ἠθικῶν ἀξιωματίων. Τὸ κήρυγμα τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὴν χρυσὴν βάσιν τῆς ἠθικῆς εἶναι, διὰ τοῦτο, παγκόσμιον. Ἀνέγνωσα κατ' αὐτάς, ὅτι εἰς ἐρώτημα, τὸ ὅποτον ἀπηύθυνεν ἡ διεύθυνσις ἐνὸς Ἀμερικανικοῦ περιοδικοῦ πρὸς ὁκτὼ διαπρεπεῖς παρατηρητὰς καὶ μελετητὰς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀνὰ τοὺς διαφόρους τομεῖς καὶ τοπικοὺς πολιτισμοὺς τῆς ὑψηλίου, ὁμόστομος καὶ ὁμόφωνος ἐδόθη ἡ ἀπάντησις, ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς ἐποχὴν ἀναδιώσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. «Αἱ ἠθικαὶ ἀνησυχίαι—ἀπαντᾷ σὺν ἄλλοις ὁ ἐπιφανὴς λόγιος καὶ συγγραφεὺς Ἄνδρῆ Μωρουᾶ—αἱ ἠθικαὶ ἀνησυχίαι, αἵτινες ἐπήγασαν ἐκ τοῦ πολέμου, ἡ κατάρρευσις τῶν ἐλπίδων περὶ παγκοσμίου εὐδαιμονίας, τὰς ὁποίας εἶχε γεννήσει ἡ Ἐπιστήμη τοῦ 19ου αἰῶνος, ἐπανέφεραν πολλοὺς διανοουμένους εἰς τὴν θρησκείαν». «Εἰς τὸ μεταίχμιον τῶν δύο αἰῶνων, 19ου πρὸς τὸν 20όν—ἀπαντᾷ πρὸς τὸ ἀμερικανικὸν περιοδικὸν ὁ Ἄγγλος Καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας Ἄρνολδ Τόυμπη—ὄλα τὰ εἶδη τῆς θρησκείας ἐφαίνοντο ὑποχωροῦντα. Διὰ τοὺς διανοουμένους ἕπως ἐγώ, μόρφωσις ἐσήμαινεν ἀποτίναξιν τῆς θρησκείας. Τώρα.. παρατηρῶ μίαν

ἀδιαμφισβήτητον στροφήν τοῦ κύματος. Τὸ σύνθημα τῆς φυγῆς ἀπὸ τὴν θρησκείαν ἔδιδε τότε ἡ ἀνωτέρα καὶ ἡ μεσαία τάξις. Αἱ ἐργαζόμεναι τάξεις ἠκολούθουν. Σήμερον παρατηρῶ ἐν νέον ρεῦμα εἰς τὴν ἀνωτέραν τάξιν. Πολλοὶ ἄνθρωποι τῆς τάξεως αὐτῆς, ἀντὶ νὰ θεωροῦν ὡς μόρφωσιν τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς θρησκείας, ἐπιθυμοῦν τώρα νὰ τὴν ἐπανεύρουν. Καὶ ἡ ἐμφανὴς αὕτη στροφή τοῦ θρησκευτικοῦ κύματος εἰς τὴν ἀνωτέραν τάξιν εἶναι ἀξιοπρόσεκτος, διότι αὐτὸ ποῦ κάμνει σήμερον ἡ ἀνωτέρα τάξις μᾶς παρέχει μίαν ἔνδειξιν τοῦ τί θὰ κάμουν αὐριοῦν αἱ ἄλλαι τάξεις. (Μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ γράφων ταῦτα εἶναι Ἕλληνας καὶ τὰ γραφόμενά του ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀγγλικὴν κοινωνίαν)... Ὑπάρχει σήμερον—συνεχίζει ὁ αὐτὸς Τόυμπη—ἕνας μεγάλος ἀγὼν, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ἐκκλησία πρωτοστατεῖ. Ὁ ἀγὼν αὐτὸς εἶναι ἡ διάσωσις τῆς κοινωνίας διὰ τοῦ κραδασμοῦ τῶν βαθυτέρων χορδῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τοῦ συντονισμοῦ τῶν μὲ μίαν πνευματικὴν καί, συνεπῶς, εἰλικρινῆ λύσιν τῶν πολιτικῶν καὶ οικονομικῶν προβλημάτων ποῦ μᾶς πολιορκοῦν. Αὐτὸ πιστεύω—ἐπιλέγει ὁ Ἕλληνας διανοούμενος—εἶναι τὸ μυστικὸν τῆς ἔλξεως, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ σήμερον ἡ θρησκεία ἐπὶ πολλῶν ἐκ τῶν ρωμαλεωτέρων διανοιῶν καὶ τῶν ἰσχυροτέρων χαρακτήρων τῆς χώρας ταύτης». «Ἡ πίστις—ἀπήντησεν ἐρωτηθεὶς ὁ Μουσσολίνι—εἶναι τὸ φῶς ποῦ καθοδηγεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ μου. Ποτὲ δὲν θὰ σηκώσω χεῖρι διὰ νὰ σβύσω αὐτὸ τὸ φῶς». Ἐβρίσκει μεθὰ—ἀπαντᾷ ὁ Γερμανὸς Δρ Ἐρσάγκε—πρὸ μᾶς συγκρούσεως μεταξὺ ὀλισμοῦ καὶ πραγματικότητος καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι τὸ πνεῦμα θὰ νικήσῃ». Ὁ δὲ Ἕλληνας δημοσιογράφος Γῆτης Μπράουν, εἰς τὸ αὐτὸ ἐρώτημα τοῦ Ἀμερικανοῦ συναδέλφου τοῦ ἀπαντῶν, πληροφορεῖ, ὅτι εἰς τὰς Ἰνδίας ἡ μεγάλη μᾶζα τοῦ λαοῦ, πλὴν τινῶν θερμοαίμων μονδερνιστῶν νεανιῶν τῆς Βεγγάλης, παρουσιάζει ἐκδηλὰ φαινόμενα ἀναπροσηλώσεως εἰς τὴν θρησκείαν. Τὰ μεγάλα προσκυνήματα εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Γάγγη καὶ εἰς ἄλλους ἱεροὺς τόπους συγκεντρώνουν περισσότερους ἀπὸ ἄλλοτε πιστοὺς, ἀνερχομένους εἰς ἑκατομμύρια.... Εἰς τὴν Κίναν, τὴν ἀχανῆ χώραν, ὅπου ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος συντελοῦνται τεράστια κοινωνικὰ καὶ ἰδεολογικὰ ζυμώσεις, ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν παναρχαίαν θρησκευτικὴν παράδοσιν εἶναι ἀκόμη περισσότερον ἐμφανής.... «Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη—διαβεβαίει ὁ Σοκόλσκυ, ἀπὸ πολλοῦ μελετῶν τὰ προβλήματα τοῦ Κινεζικοῦ χάους—ὄλαι αἱ μορφαὶ τῆς θρησκευτικῆς δραστηριότητος εὗρον νέαν ζωὴν εἰς τὴν χώραν ταύτην... Ἐν μέτρον τῆς ἰσχύος τῆς θρησκείας εἶναι ἡ ἐκ νέου προσχώρησις εἰς

τὰς θρησκευτικὰς δυνάμεις τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν, οἵτινες πρὸ ἐτῶν μάλιστα εἶχον ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν θρησκείαν. Οἱ ἰσχυροὶ τῆς ἡμέρας ἀνασυνδέουν τὰς σχέσεις των πρὸς τὴν θρησκείαν, ὅπερ σημαίνει, ὅτι αὕτη δὲν εἶναι πλέον ἀντιδημοτική. Ἐκφράζει τὴν ἀπόγνωσιν τοῦ λαοῦ μετὰ δύο δεκαετηρίδας σωματικῶν ταλαιπωριῶν καὶ πνευματικῶν ταπεινώσεων». Ἀκόμη ἐντονώτερον διαγράφεται ἡ κίνησις αὕτη εἰς τὴν Ἰαπωνίαν, ὅπου, κατὰ τὸν ἴδιον ἐρευνητὴν, μετὰ μίαν περίοδον ἀγνωστικισμοῦ, ὁ ὅποιος συνώδευσε τὴν κίνησιν πρὸς συγχρονισμόν τῆς χώρας, ἡ συγκέντρωσις γύρω ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ ἰδεώδη συνοδεύει μίαν ἐπάνοδον εἰς τὰς ἀσιατικὰς μορφὰς ζωῆς καὶ μίαν ἔντασιν τοῦ ἐθνικισμοῦ.

Ἡ διαπίστωσις αὕτη περὶ παγκοσμίου στροφῆς πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας καὶ ἀναβιώσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἀποδεικνύει, σὺν ἄλλοις, καὶ πόσον ἀσυμβίβαστος εἶναι πρὸς τὴν πραγματικότητα ἡ ἐλεγχθεῖσα καὶ ὡς θεωρητικῶς αὐθαίρετος καὶ ἀβάσιμος θεωρία τοῦ ἐν Camb idge Καθηγητοῦ τῆς συγκριτικῆς Θρησκευτολογίας James George Frazer, ὅστις εἰς τὸ ἐν 12 τόμῳ πλουσιώτατον εἰς ὕλικόν ἔργον αὐτοῦ «Ὁ χρυσοῦς κλάδος» ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης, διανύσασα τὴν πρώτην μακρὰν περίοδον τῆς, κατ' αὐτόν, τριστάδιου διαδρομῆς τῆς, ἦτοι τὴν περίοδον τῆς μαγείας, μετ' αὐτὴν δὲ διανύσασα καὶ τὸ δεύτερον στάδιον τῆς μεγάλης αὐτῆς διαδρομῆς, ἦτοι τὴν περίοδον τῆς θρησκείας, εἰσῆλθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἰς τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν περίοδον τῆς διαδρομῆς τῆς, εἰς τὴν περίοδον τῆς Ἐπιστήμης, ἥτις, προώρισται, κατὰ τὸν Frazer νὰ καταλύσῃ τῆς θρησκείας τὸ κράτος καὶ νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος τὸ κράτος τῆς γνώσεως ἄνευ οἰουδὴποτε παλμοῦ πίστεως πρὸς τὴν ὑπερβατικὴν πραγματικότητα, πρὸ τῆς ὁποίας ἔκλιναν γόνυ οἱ αἰῶνες καὶ ἡ ὁποία μόνη πληροῖ τὸ κενὸν τῶν ἐσωτέρων ἀναγκῶν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως.

Τὸ κήρυγμα τῆς ἀναβιώσεως τῆς πίστεως πρὸς τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας ἐμφανίζεται σήμερον ἐντονώτερον εἰς τὰς χριστιανικὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας καὶ ἡ κρίσις ὑπῆρξεν ὀξυτέρα καὶ αἱ συνέπειαι τῆς καταστρεπτικώτεραι ἢ εἰς ἄλλους τομεῖς τῆς γῆίνης ἐπιφανείας. Καὶ εὐλόγως. Ἐφ' ὅσον ὁ Χριστιανισμὸς, ἡ ὑψίστη αὕτη καὶ τελειοτάτη ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκεία περιλαμβάνει πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ στηρίξῃ τὰ ἄτομα καὶ τὰς κοινωνίας εἰς τὴν ὁδὸν τῆς εἰρήνης, τῆς προό-

δου καὶ τῆς ἀληθοῦς εὐημερίας—ἐφ' ὅσον ἡ ἠθικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀντλοῦσα τὸ κύρος αὐτῆς ἀπὸ τῆς σφαιρας τῆς θεότητος, περιλαμβάνει ἀξιώματα αἰώνια καὶ τὰ ἀνθρωπιστικώτερα τῶν ἰδανικῶν, τὰ ἐξευγενίζοντα καὶ ἀνυψοῦντα τὸ ἀξιολογικὸν ἐπίπεδον τῆς ἀτομικῆς καὶ ὁμαδικῆς ζωῆς εἰς βαθμὸν ἀλληλεγγύης μέχρις αὐτοθυσίας καὶ θυσίας τῆς μονάδος ὑπὲρ τοῦ συνόλου, εἶναι προφανές, ὅτι ἔξω τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς δὲν ὑφίστανται δυνατότητες ἐξελιξέως τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων πρὸς ἰδανικὰ καὶ κατευθύνσεις, ἐξασφαλιζούσας τὴν ἀνθρωπίνην εὐημερίαν. Πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἀξίαι εἶναι κατασκευάσματα ἀνθρώπινα, προσωρινὰ ἄρα καὶ ἐφήμεροι καί, συνεπῶς, δημιουργοὶ περιπετειῶν, ἀποσυνθέσεων καὶ καταστροφῶν. Τραγικὸν παράδειγμα τῆς μεγάλης ταύτης ἀληθείας κεῖται πρὸ ἡμῶν ἡ Ρωσία. Ἀνέγνωσα κατ' αὐτὰς ἀνταπόκρισιν, καθ' ἣν ἐφέτος οἱ ναοὶ τῆς Ρωσίας κατεκλύσθησαν ὑπὸ τῶν πιστῶν κατὰ τὰς σεπτὰς ἡμέρας τῶν παθῶν καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου καὶ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἀπεκαλύφθη ἔχον τόσην ἰσχὺν καὶ καθολικότητα, ὥστε αἱ Σοβιετικαὶ ἀρχαὶ ὄχι μόνον ἀπέφυγαν νὰ ἔλθουν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸ ρεῦμα τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἀνέστειλαν τοὺς διωγμοὺς κατὰ τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐχαλάρωσαν τὴν ἀντιθρησκευτικὴν προπαγάνδαν. Πιστεύω ἀκραδάντως ὡς ἐάν το βλέπω διὰ τῶν ἰδίων μου ὀφθαλμῶν, ὅτι ἡ ἄθρησκος μπολσεβικικὴ ἀναρχία θὰ σαρωθῇ ἀπὸ τὴν ἀναδιδῶσιν τῆς θρησκευτικῆς πίστεως καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος μὲ τὴν αὐτὴν ὁρμὴν, μὲ τὴν ὁποίαν μετέβαλεν εἰς Ἄδην καὶ κόλασιν τὴν θρησκευούσαν χριστιανὴν Ρωσίαν.

Εἶχον πιστεύσει οἱ ὀρθολογισταὶ καὶ οἱ σκεπτικοὶ τοῦ συγχρόνου μας πολιτισμοῦ, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐχρεωκόπησε διότι δὲν πρόελαβε τὰ δεινὰ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τόσον ἐταλαιπωρήθη ἡ ἀνθρωπότης. Ἀλλὰ ταῦτα πιστεύοντες, ἐλησμόνησαν ἢ δὲν εἶχον τὴν εὐαισθησίαν νὰ ὁμολογήσουν, ὅτι ἡ χρεωκοπία τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπότητος δὲν εἶναι χρεωκοπία τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ χρεωκοπία τῶν χριστιανῶν, τῶν κατ' ὄνομα καὶ κατ' ἐπίφασιν ἀνηκόντων εἰς τὸν Χριστιανισμόν, οἱ ὅποιοι ἐπαύσαμεν νὰ ρυθμίζωμεν τὰς πράξεις μας συμφῶνως πρὸς τὰ ἀξιώματα τῆς θρησκείας μας. Δὲν πταίει διὰ τοῦτο ὁ Χριστιανισμὸς. Πταίουν, ὅσοι τὸν ἐθεώρησαν ἀσυμβίβαστον δῆθεν πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν πρόοδον, διότι δὲν τον ἐγνώρισαν, δὲν τον ἐμελέτησαν, ἔσπευσαν μόνον νὰ τον κρίνουν καὶ νὰ τον συγκρίνουν πρὸς τὰς ἀτομικὰς ὑποκειμενικὰς τῶν ἀπαιτήσεις καὶ ἀξιώσεις. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶ-

ναί θρησκοειά φευγαλέων καί χιμαιρικῶν ἀξιών, οὔτε ἦλθεν ὁ Χριστός διὰ νάποφυγή τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἦλθε καί ἤθελε νά τα ἀγιάσῃ. Ὁ Χριστιανισμός δὲν ἀντιτίθεται εἰς τὸν πολιτισμὸν καί τὴν πρόδον· προσρισμὸν ἔχει νά καταστῇ περιεχόμενον καί ψυχὴ καί κινήτήριος καί κατευθυντήριος δύναμις καί πνεύμα πάσης πρόδου καί παντός πολιτισμοῦ. Ἐπομένως ἡ στροφή τῆς σημερινῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπότητος πρὸς τὰ θρησκευτικὰ καί ἀνθρωπιστικὰ ἰδεώδη καί ἡ ἀναβίωσις τῆς πίστεως πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας δὲν εἶναι στροφή ἀναχρονιστικὴ, δὲν εἶναι ἀνακοπή τῆς πρόδου, δὲν εἶναι ὀπισθοδρόμησις τοῦ πολιτισμοῦ οὔτε ἐπάνοδος πρὸς νεκρὰς παραδόσεις. Οὐδὲ εἶναι δυνατὴ τοιαύτη ὀπισθοδρόμησις, διότι ὁ πολιτισμὸς εἶναι μία πραγματικότης, δημιουργήσασα πλέον ὠρισμένας συνθήκας ζωῆς. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον ἡ πραγματικότης αὕτη τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ στερεῖται ἠθικῶν περιεχομένων, ὁ πολιτισμὸς οὗτος ἐ σύγχρονος, ὅσον καί ἂν φαίνεται φορεὺς πρόδου ἐν τῇ ἐννοίᾳ πολλαπλασιαστοῦ τῶν εὐκολιῶν τῆς ζωῆς, εἶναι πράγματι φορεὺς καταστροφῆς, διαφθορῆς χαρακτήρων, ὑπονομευτῆς τοῦ δικαίου, τῆς ἀγάπης καί τῆς ἀλληλεγγύης. Συνεπῶς ἡ σημερινὴ στροφή τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπότητος πρὸς τὰ χριστιανικὰ ἰδεώδη δὲν εἶναι ὀπισθοδρόμησις, ἀλλὰ πρόδος ἐφ' ὅσον τείνει νά δόσῃ εἰς τὸν σύγχρονον πολιτισμὸν ἠθικὸν περιεχόμενον, ἡ ἔλλειψις τοῦ ὁποίου ἠμπόδιζε τὴν εἰρήνην καί τὴν εὐημερίαν τῆς ἀνθρωπότητος καί παρεσκεύασε τὴν καταστροφήν τῆς διὰ τῶν πολέμων καί τῶν περιπετειῶν τῆς παρούσης παγκοσμίου κρίσεως.

Διὰ μίαν ἀκόμη φοράν ἡ ὕλη παλαίσασα πρὸς τὸ πνεῦμα ἐξέρχεται ἡττημένη. Ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πάλης αὐτῆς, ἀπὸ τὴν νίκην δηλ. τοῦ πνεύματος, ἀναπηδᾷ ἡ ζωὴ, νέας ζωῆς περίοδος· διότι, ὅπως διαβεβαίωσε τὴν ἀνθρωπότητα δλων τῶν αἰώνων τὸ ἀψευδὲς τοῦ Θεανθρώπου Λυτρωτοῦ Τῆς στόμα, «τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν· ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν»! . . .